Anatomi Terimlerine Önerilmiş Türkçe Karşılıklardaki Yabancı Kökenli Terimlerin Analizi +

Selman Çıkmaz, Recep Mesut

Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi AD, Edirne

Amaç: Bu çalışmada, Nomina Anatomica'da yer alan Latince terimlere önerilmiş Türkçe karşılıklardaki, yabancı kökenli terimlerin ne sıklıkta olduğu sorusuna yanıt arandı.
Gereç ve Yöntem: Araştırmasını yapmak üzere anatomi ve genel tıpla ilgili 19 Türkçe sözlüğü kaynak olarak belirledik. Daha sonra uluslararası anatomi terimlerinin son dizini olan 'Terminologia Anatomica"dan karşılıklarını arayacağımız kılavuz bir Latince terim listesi elde ettik.
Bulgular: Bunların sayısı 1658 idi. Saptadığımız bu terimlerin sözlüklerde önerilmiş karşılıklarını Türk Dil Kurumu'nun "Güncel Türkçe Sözlüğü"nden yararlanarak köken bakımından incelediğimizde 466 tanesinin yabancı kökenli olduğunu saptadık. Bu yabancı kökenli terimlerin sıklığının da tarihsel sürece uygun olarak, %44.9'inin Arapça, %27.7'sinin Farsça, %19.3'ünün Fransızca, %4.1'inin Yunanca, %1.7'sinin Latince, %0.9'unun Moğolca, %0.6'sının İtalyanca, %0.6'sının Ermenice ve %0.2'sinin de İngilizce terimlerden oluştuğunu gördük.
Sonuç: Sonuç olarak anatomi terimlerimizin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sererek, Türkçeleştirme çabalarına hız verilmesi gerektiğini vurgulamak istedik.

Anahtar Kelimeler : Anatomi, Terminoloji, Etimoloji, Türkçe terim, Yabancı terim.

Analysis of The Turkish Terms of Foreign Origin Proposed as Equivalents of Anatomical Terms

Objective: The question of the frequency of the terms of foreign origin proposed as Turkish correspondings to the Latin terms in Nomina Anatomica is tackled in this study.
Material and method: We determined 19 Turkish anatomical and medical dictionaries as references in this study. We prepared a reference list of terms in Latin from which we searched for the correspondings in the latest index of the anatomy terms, the "Terminologia Anatomica".
Results: We made a list of 1658 terms in Latin from Terminologia Anatomica to search for their equivalents. 28.1% of the terms proposed in the dictionaries were of foreign origin as we analysed them using the "Contemporary Turkish Dictionary" of Turkish Language Foundation. Of these terms 44.9% were from Arabic, 27.7% were from Persian, 19.3% were from French, 4.1% were from Greek, 1.7% were from Latin, 0.9% were from Mongolian, 0.6% were from Italian, 0.6% were from Armenian and 0.2% were from English languages.
Conclusions: We claim that the efforts of generating Turkish equivalents for the anatomical terms must be expedited.

Key Words: Anatomy, Terminology, Etymology, Turkish term, Foreign term.

+26-29 Ekim 2007 tarihlerinde Denizli'de yapılan XI. Ulusal Anatomi Kongresi'nde poster bildirisi olarak sunulmuştur.

Bilim, sanat ve meslek dallarında kullanılan, özel anlamları olan sözcüklere terim denir.[1,2] Ülkemizde kullanılan tıp terimlerinin kökenlerinin geçmişine bakıldığında: 19. yüzyıla kadar terimlerimiz Arapça ve Farsça'nın etkisinde kalmıştır. Türkçe ise yalnızca halk arasında konuşma dili olarak varlığını sürdürebilmiştir.[3] Yine bu yüzyılda batılılaşmanın kaçınılmaz olduğunu düşünen yöneticiler, 1839 yılında ordunun hekim ihtiyaçlarını karşılamak üzere "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane"yi kurdular.[4-6] Eğitim dili olarak da, o yıllarda Avrupa'da bilim ve kültür alanında ileri olan ve diplomatik ilişkilerimizin iyi olduğu Fransa'nın dili benimsendi. Eğitimini 30 yıl kadar Fransızca olarak devam ettiren bu okul, günümüz Türk tıp terminolojisinin Fransızca temeller üzerine kurulmasına yol açtı.[7,8] Buradan mezun olmuş

genç tıbbiyeliler, dilimizi Fransızca'nın etkisinden kurtarmak için "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye"yi kurdular ve 1873'te ilk "Lügat-ı Tıbbiye" sözlüğünü yayınladılar.[9] Fakat bu eserde Fransızca terimlerin yerine yine Arapça-Farsça-Türkçe karışımı olan Osmanlıca kelimeler koyabildiler.

Cumhuriyetin ilanından sonra ise ulus devlet görüşüne uygun olarak yabancı kökenli terimlerin yerine Türkçe kök ve eklere dayanan terim üretme çabalarına yönelim olmuştur. Fakat bu noktada dilimizden çıkarılan doğu kökenli terimlerin yerine yeterince Türkçe karşılık önerilememesi, Batı bilimindeki hızlı ilerlemeye paralel olarak yeni kavramların ortaya çıkması ve bazı bilim adamlarımızın işin kolay yolunu seçip bu boşluğu yabancı kökenli terimlerle doldurma düşüncesi, terim sorununu içinden çıkılması zor bir duruma getirmiştir.

Biz bu çalışmamızda, anatomi terimlerimizin içerisine girmiş ve günümüzde de Türkçe olduğunu düşünerek kullandığımız, yabancı kökenli terimlerin sıklığına dikkat çekmek istedik.

GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmamızın konusu bugün kullanmakta olduğumuz Türkçe anatomi terimleri arasında yabancı kökenli olanların sıklığını ve kaynaklarını incelemektir. Araştırmamıza ilk olarak metodoloji oluşturmakla başladık. Öncelikle Dünya çapında kullanılan ve anatomi kavramlarının temelini oluşturan sözcüklerin bir listesini ortaya koymamız gerekiyordu. Bu nedenle, Uluslararası Anatomi Dernekleri Federasyonu'nun (IFAA) kabul ettiği terim listeleri bulunuyordu. Bunlara 1895-1998 yılları arası "Nomina Anatomica" adı verilmişti.[10] Bunların en sonuncusu ve en kapsamlısı ise, 1998'de yayınlanan "Terminologia Anatomica" idi.[11] Bu sebeplerden dolayı Terminologia Anatomica'yı, Türkçe karşılıklarını arayacağımız Latince terimlerden oluşan "kılavuz liste"yi elde etmek için kullandık.

Çalışmamızın ikinci aşamasında elimizde mevcut olan, Cumhuriyet döneminde (1946-2004) yayınlanmış, tıpla ilgili sözlük niteliğindeki toplam 19 eseri iki grupta topladık: a) Türkçe Anatomi Sözlükleri: b) Genel Tıp Sözlükleri. Elde ettiğimiz kılavuz listedeki Latince terimlere, söz konusu sözlüklerde önerilmiş ve Türkçe olarak nitelenen karşılıkları yazdık. Daha sonra Türk Dil Kurumu'nun (TDK) internet sitesinden (www.tdk.gov.tr) ulaşılabildiğimiz "Güncel Türkçe Sözlüğü" kullanarak, bulduğumuz Türkçe karşılıkları köken bakımından incelemeye tabi tuttuk. Türkçe karşılıkları aradığımız eserler kronolojik sıraya göre şunlardı:

Türkçe Anatomi Terimleri Sözlükleri:

1. Latince-Türkçe-Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri (Zeren Z. 1946).
2. Anatomi Terimleri Kılavuzu (Arıncı K, Elhan A. 1975).
3. Anatomi-Histoloji ve Embriyoloji Sözlüğü (Hatipoğlu T. 1981).
4. Açıklamalı Anatomi Sözlüğü (Erimoğlu C. 1982).
5. Tıp Terimlerinin Oluşmasıyla İlgili Genel Bilgiler ve Fonksiyonel Anatomi Terimleri Sözlüğü (Kuyucu Y. 1988).
6. Anatomi Terminolojisi ve Kullanım Özellikleri (Toprak M, Akkın SM. 1993).
7. Uluslararası Terimlerle Sistematik Anatomi Sözlüğü (Feneis'den çeviri: Yıldırım M, Mesut R, Vural F, Akşit D, Akkın SM. 1997).
8. Anatomi Terimleri Sözlüğü (Cankur NŞ. 2002).

Türkçe Genel Tıp Sözlükleri:

1. Tıp Sözlüğü (Tuğlacı P. 1973).
2. Işınbilim (Radyoloji) Terimleri Kılavuzu (Altınkök M. 1977).
3. Hekimlik Terimleri Kılavuzu (TDK Yayınları Genişletilmiş ve Geliştirilmiş 2. Baskı 1980).
4. Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü (Kocatürk U. 1981).
5. Tıp Dili Türkçe Kılavuzu (Canda Ş. 1983).
6. Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü (Ülker S. 1986).
7. Stedman Tıp Sözlüğü (Hazırlayan: Süzer Ö. 1992).
8. Türk Hekimlik Dili (Mıhçıoğlu C. 1993).
9. Sindrim Hastalıklarında Türkçe Terimler Sözlüğü (Atmaca NS. 2002).
10. Büyük Tıp Sözlüğü (Dökmeci İ. 2003).
11. Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü (TDK yayınları, Hazırlayanlar: Unat EK, İhsanoğlu E, Vural S. 2004).

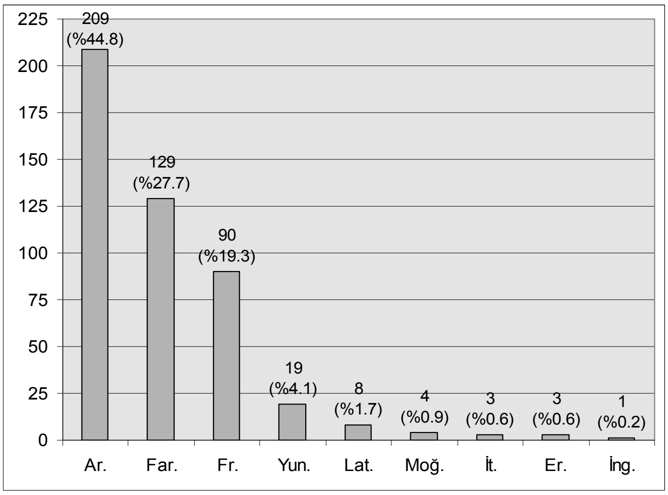
BULGULAR

"Terminologia Anatomica"yı kullanarak oluşturduğumuz kılavuz listedeki toplam Latince sözcük sayısı 1658'di. Bu listedeki sözcüklerin 233 (%16) tanesine, Türkçe anatomi ve Türkçe genel tıp sözlüklerinde hiçbir karşılık önerilmemişti. 1425'ine (%86) ise bazen bir, bazen de birden fazla olmak üzere Türkçe karşılık önerilmişti.. Söz konusu sözlüklerde yer alan karşılıkların hepsini TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğünü kullanılarak kök bakımından taradık. Gördük ki Türkçe diye verilmiş karşılıkların büyük bir kısmı gerçekten Türkçe, bir

kısmı ise Türkçe diye nitelendirilmiş, fakat yabancı kökenli olan sözcükler olduğunu gördük. Gerçekten Türkçe ve Türkçe diye nitelendirilmiş yabancı kökenli sözcüklerin, tüm sözlük yazarlarının üzerinde hemfikir olduğu karşılıklarını ele aldığımız da 1848 adet sözcük sayısına ulaştık. Bunun 1382'sinin (%75) gerçek Türkçe, 466'sının da (%25) Türkçe diye nitelendirilmiş yabancı kökenli sözcük olduğunu tespit ettik.

Bu şekilde tespit ettiğimiz yabancı kökenli karşılıkları ayrıca irdelediğimizde, sözcüklerin geniş bir dil yelpazesine ait olduğunu gördük. Ait oldukları diller, sıklık sırası ve örnekleriyle birlikte şu şekildeydi: Arapça ("abdomen" – batın; "albus" – beyaz; "antrum" – mağara; "anus" – makat; "anulus" – halka; vb.) 209 (%44.9); Farsça ("adminiculum" – destek; "angulus" – köşe; "arcus" – kemer; "caecus" – kör; "margo" – kenar; vb.) 129 (%27.7); Fransızca ("canalis" – kanal; "autonomicus" – otonom; "capsula" – kapsül; "chorda" – kordon; "collumna" – kolon; vb.) 90 (%19.3); Yunanca ("ansa" – kangal; "cuneus" – takoz; "limen" – sınır; "basis" – temel; "glans" – palamut; vb.) 19 (%4.1); Latince ("cornea" – kornea; "orchis" – testis; "penis" – penis; vb.) 8 (%1.7); Moğolca ("costa" – kaburga; vb.) 4 (%0.9); İtalyanca ("cementum" – çimento; "camera" – kamara; vb.) 3 (%0.6); Ermenice ("crux" – haç; vb.) 3 (%0.6) ve İngilizce ("lenticularis" – lens-) 1 terim (%0.2) (Tablo 1, grafik 1).

Grafik 1. Türkçe karşılıklardaki yabancı kökenli terimlerin analizi

Tablo 1. Latince terimlere önerilmiş, Türkçe karşılıklardaki yabancı terim örneklerini gösteren tablo.

LATİNCE	ARAPÇA	*simplex*	basit	*sustentaculum*	destek
abdomen	batın	*stratum*	tabaka	*tenuis*	narin
agger	set	*stria*	şerit	*uncus*	çengel
albus	beyaz	*substantia*	madde	*vesica*	kese
ambiguus	şüpheli	*tenia*	şerit	*vortex*	girdap
amiculum	pelerin, cüppe	*trochlea*	makara		
ansa	halka	*truncus*	gövde	**LATİNCE**	**FRANSIZCA**
antrum	mağara	*uterus*	rahim	*alveus*	kanal
anus	makat	*vita*	hayat	*ampulla*	ampul
apex	zirve			*aqueductus*	kanal
apparatus	cihaz	**LATİNCE**	**FARSÇA**	*atrium*	hol
arcus	kavis	*adminiculum*	destek	*bronchus*	bronş
area	saha	*angulus*	köşe	*canalis*	kanal
articulatio	mafsal	*arcus*	kemer	*capsula*	kapsül
calcar	mahmuz	*basilicus*	şahane	*colon*	kolon
calyx	kadeh	*biceps*	pazu	*complexus*	kompleks
cardia	kalb	*bulla*	kese	*conus*	koni
caverna	mağara	*bursa*	kese	*diaphragma*	diyafram

Tablo 1. devamı

centrum	merkez	*caecus*	kör	*discus*	disk
cellula	hücre	*carina*	kenar	*ductus*	kanal
choana	huni	*chiasma*	çapraz	*elasticus*	elastik
chirurgicus	cerrahi	*cingulum*	kenar	*equator*	ekvator
circulus	daire	*circumferentia*	çember	*fundus*	baz
cisterna	sarnıç	*collumna*	sütun	*funiculus*	kordon
communis	müşterek	*compactus*	sert	*griseus*	gri
condylus	lokma	*crista*	kenar	*lamella*	lamel
corona	taç	*cysticus*	kese-	*lympha*	lenf
corpus	vücut	*decussatio*	çapraz	*organum*	organ
cranium	kafa	*diverticulum*	kör kese	*ovalis*	oval
cupula	kubbe	*division*	parça	*quadratus*	kare
curvatura	kavis	*durus*	sert	*retinaculum*	bant
distantia	mesafe	*fenestra*	pencere	*pyramis*	piramit
fibra	lif	*gallus*	horoz	*skeleton*	iskelet
fixus	sabit	*gracilis*	narin	*splenium*	bandaj
fossa	hendek	*labrum*	kenar	*systema*	sistem
galea	takke	*lens*	mercimek	*terminatio*	terminal
gaster	mide	*liber*	serbest	*tuba*	tüp
globus	küre	*macula*	leke	*typus*	tip
helix	helezon	*margo*	kenar	*vinculum*	band
lamina	tabaka	*mentum*	çene		
lemniscus	şerit	*niger*	siyah	**LATİNCE**	**YUNANCA**
locus	mahal	*paries*	duvar	*ansa*	kangal
massa	kitle	*pelvis*	leğen	*basis*	temel
norma	şekil	*plica*	pile	*cuneus*	takoz
oliva	zeytin	*portio*	parça	*fasciculus*	demet
ruber	kırmızı	*saccus*	kese	*glans*	palamut
pellucidus	şeffaf	*scala*	merdiven	*limen*	sınır
punctum	nokta	*segmentum*	parça	*tractus*	demet
putamen	kılıf	*septum*	duvar		
sensus	his	*squama*	pul		
LATİNCE	**LATİNCE**	**LATİNCE**	**İTALYANCA**		
cornea	kornea	*camera*	kamara		
orchis	testis	*cementum*	çimento		
rectum	rektum				
penis	penis	**LATİNCE**	**ERMENİCE**		
testis	testis	*crux*	haç		
LATİNCE	**MOĞOLCA**	**LATİNCE**	**İNGİLİZCE**		
costa	kaburga	*lenticularis*	lens-		

TARTIŞMA

Diller yaşayan varlıklar gibidir. Sürekli bir gelişim halindedir. Kendisine has kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişimini sürdüren diller, temellerinin ne zaman atıldığı belli olmayan, seslerin ahenkli bir örgüsüdür.[12] Bu nedenle bir dili araştırırken onu konuşan toplumun tarihi geçmişiyle birlikte ele almak gerekir. Bu bağlamda Türkçe anatomi terimlerimizi ele alırken, bunları Türklerin geçmiş tarihi ile birlikte değerlendirdik. Gördük ki bu bilim dalına ait sözcüklerimiz çok eskilere dayanıyordu. Türk anatomi terimlerinin kökeni, Türklerin anavatanı olan Orta Asya'daki geçmişlerine kadar uzanıyordu. Örneğin Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçe öğretmek için yazdığı ve 1072'de tamamladığı "Divan-ı Lügat-it Türk"de Türkçe anatomi terminolojisine ait eyegü (kaburga), yenin (kürek kemiği), kavuk (mesane) gibi örneklere rastlanılmaktadır.[13,14] Ayrıca nasıl ki canlılar birbirleriyle sürekli etkileşim içindeyseler, diller için de aynı durum geçerlidir ve bu etkileşimde çeşitli faktörler rol oynar (din, ekonomik ve kültürel düzey, bilimsel gelişmişlik, vb.). Örneğin: ekonomik, kültürel ve bilimsel alanda ileri düzeyde olan ülkelerin dilleri, diğerlerini etkisi altına almaktadır. Türkler uzun yıllar İslâm medeniyetinin ve biliminin etkisiyle Arapça ve Farsça'ya dayanan anatomi terimlerini kullanmışlardır. Tanzimat sonrası ise Fransızca'nın etkisinde kalmışlardır.[15,16]

Cumhuriyetin ilanından sonra olumlu yönde büyük gelişmeler olmuştur. Çünkü bu dönemin en büyük kazanımlarından biri hiç kuşkusuz ki "Dil Devrimi"dir.[17] Dil devrimiyle yeni bir atılım başlamış ve Türkçemizi özleştirme yolunda yoğun çalışmalar olmuştur. Bu çalışmaların sonucunda da Türkçe yabancı terimlerin etkisinden kurtarılarak öz benliğine kavuşturulmaya başlanmıştır.[1]

Diller birbirleriyle sürekli olarak etkileşim içerisindedirler. Bunun bir sonucu olarak da çalışmamızda, önerilmiş Türkçe karşılıklarda 466 (%28.1) tane yabancı kökenli terime rastladık. Bunların arasında tarihi geçmişimizle doğru orantılı olarak Arapça (209 adet, %44.8), Farsça (129 adet, %27.7) ve Fransızca (90 adet, %19.3) kökenli terimler ön sıralarda yer alıyordu. Sözcüklerin birçoğu eskiden beri kullanılan ve dilimize yerleşmiş kavramlardı. Bunlara o kadar aşinalık kazanılmıştı ki, çoğumuzda Türkçe kökenli olabileceği hissini veriyordu. Bu sebeplerden dolayı güncel Türkçe'mize girmiş ve sık kullanılan yabancı terimlere dikkat çekmemizin, Türkçe anatomi terimleri türetme çalışmaları gerçekleştirecek araştırmacıları, olabilecek hatalardan uzak tutmak adına yararlı olacağını düşündük. Ancak dilimize yerleşmiş ve kökleri eski tarihlere dayanan bu yabancı kökenli sözcüklerden kurtulma çabası son derece zorlu bir süreç olduğu da açıktır.[18]

KAYNAKLAR

1. Gencan N.T. Dilbilgisi. IV. Baskı, Ankara: TDK yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.
2. Toprak M, Akkın SM. Genel Anatomi Terminolojisi ve Kullanım Özellikleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No 3719, 1993: 1-6.
3. Zeren Z. Latince-Türkçe-Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi; 1946.
4. İhsanoğlu E. "Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Meselesi" Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü'nde . Ankara: TDK Yayınları; 2004: VII-210.
5. Cankur N.Ş. Tıp Eğitiminde Dil: II Eğitim dilinde Türkçe'nin yeri ve geleceği. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 2002; 28 (1): 33-5.
6. Mesut R. Osmanlı Döneminde Türk Anatomi Bilimi ve Anatomi Öğretimi. Morfoloji Dergisi 1999; 7 (2): 11-4.
7. Zülfikar H. Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Ankara: TDK Yayınları no:569; 1991: 2.
8. Unat EK. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Öğrenimi ve Etkileri. VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri: 1981; Ankara; 1292.
9. Atmaca NS. Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık 2. Ulusal Sempozyumu: 28-05-2004; Ankara; 197-210.
10. Cankur NŞ. Tıp Eğitiminde Dil: I Önemi, Gelişmesi ve Geleceği. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 2002; 28 (1): 29-32.
11. Terminologia Anatomica. International Anatomical Terminology. Thieme, Stuttgart-New York, 1998.
12. Ergin M. Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım, 1998.
13. Zeren Z. Tıp Terminolojimizdeki Reform. IV. Türk Dili Kurultayı: 1942 Ağustos 10-14; Ankara, Türkiye; 329-339. http://tdkkitaplik.org.tr/kurultay04/K0406006.pdf
14. Yalgın Ç. Türkçe ve Bilim. Aydınlanma 2004; 8 (51):43-48. http://www.bilimfeneri.gen.tr/kitaplik/pdf/turkce _ve_bilim.pdf
15. Mesut R. Uluslararası Anatomi Terimleri ve Türkçe Karşılıkların Geliştirilmesi. IX. Ulusal Anatomi Kongresi: 2005 Eylül 7-9; Kuşadası-İzmir, Türkiye; 24-5.
16. Mesut R, Çıkmaz S. Latince Kökenli Tıbbi Terimlerde İmlâ Sorunları. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 2004 Eylül 20-26: Ankara, Türkiye; 126-7.
17. Arıncı K. Toplumlar arası ilişkilerde alfabe ve terminolojinin değeri. XII. Gevher Nesibe Tıp Günleri Türk dünyası Tıp bilimleri kongresi. 11-14 Mayıs 1994 Kayseri.
18. Çıkmaz S. Türkçe Anatomi Terimlerinin Etimolojik ve Semantik Açıdan İncelenmesi. Doktora Tezi, Edirne, 2006.

Yazışma Adresi:

Yrd.Doç.Dr Selman ÇIKMAZ
Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Anatomi Anabilim Dalı, 22030 Edirne
Tel/faks:284 2355935
E-posta: selman@trakya.edu.tr